

The author of the article gives definition to the criteria and levels of professional competence of ecologists, substantiates measures of good results achievement of the investigated problem.

Keywords: *personality properties, professional capabilities, professional orientation of a personality.*

Рибалко Юлія Володимирівна – асистент кафедри екології агросфери та екологічного контролю Національного університету біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор Тверезовська Ніна Трохимівна

УДК 37(091)+159.9(091)+37.015.3

СПАДЩИНА Г.С. КОСТЮКА ЯК ГУМАНІСТИЧНИЙ ОРІЄНТИР РОЗВИТКУ У ВІТЧИЗНЯНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ

П.П. Скляр

У статті доводиться наявність загальної тенденції розповсюдження гуманістичного руху в сучасному світовому освітньому просторі. На пострадянському просторі цей рух має стати вагомим чинником подолання “директивності” в організації навчання й виховання особистості учня, врахування її самоцінності та індивідуальності. Зазначене можливо за умов відповідних гуманістичних зрушень у вітчизняній суспільній і педагогічній думці. Ним має сприяти звернення до їхніх витоків, у тому числі й вітчизняної наукової думки, ознайомлення з ними широкого загалу й перенесення його надбань у практичну площину педагогічної діяльності й соціальної практики.

Ключові слова: *гуманізм, гуманізація освіти, психічний розвиток, саморух, проблемно-задачний підхід, свобода дій, добродійність, добро, любов, людяність, самовдосконалення,*

самоцінність, індивідуальність, самостійність особистості учня у навчально-виховному процесі.

Рух у гуманістичному напрямі триває вусьому світі. Працює Міжнародна академія гуманізації освіти, видаються журнали та збірники, створюються лабораторії, проводяться науково-практичні конференції тощо. „Гуманістичний рух постав ... одним із чинників у зміні пріоритетів усього суспільства, тому воно сьогодні більш відкрито до безпосереднього досвіду, ніж було раніше”, – розмірковує Ю. Джендлін [4,209]. На відміну від ставлення до людини як до засобу, приходиться інше: проголошується зміна акцентів – людина – мета, а не засіб, що передбачає, за М. Красовицьким, надання переваги інтересам людини у законодавчій та виконавчій царині, панування законів моралі у стосунках між особистостями, гуманізація й гуманітаризація освітньої системи.

Гуманізм стає провідним принципом співдружності різних країн світу, про що свідчить записане у «Декларації прав людини», прийнятій ООН: «Усі люди народжуються вільними й рівними у своїй гідності та правах». Під гуманізмом у такому контексті розуміється повага до особистості, визнання цінності й гідності людини, її моральних і політичних прав.

На протиположність директивному навчанню, центрованому на тому, хто вчить, гуманістична педагогіка і психологія розглядають людину як унікальну й неповторну цінність, що має свої особливості розвитку, здійснюють, за професійним жаргоном, конструктивістські підходи до освіти. У зв'язку з цим розкриття потенціалу особистості, самореалізація та самоактуалізація є найважливішим чинником ставлення до учнів, формування в них моральних і громадянських якостей. Разом з тим відповідно до таких поглядів необхідно поважати кожну людину, визнавати її індивідуальність, інтереси, світогляд. Неможливо обмежувати будь-яку особистість у її життєвих і творчих пошуках, усією системою навчання й виховання потрібно стверджувати унікальність людини як такої [11,251-290].

Проте й на початку XXI століття цей напрям на пострадянському просторі ще не передав у повній мірі свої теоретичні й філософські засади решті суспільних наук та інших дисциплін, не досяг розуміння необхідності подолання загальних тенденцій до “директивності” в організації навчання й виховання особистості учня, невраховує її самоцінності та індивідуальності,

сучасних соціальних чинників впливу на неї. Виходячи з вищезазначеного, цілком зрозуміло, що постає потреба зрушень у суспільній і педагогічній думці. Однак для того щоб глибоко зрозуміти сутність гуманістичної освітньої парадигми, необхідно звернутися до її витоків, у тому числі й національних, ознайомити з ними широкий загал, спробувати перенести їх з теоретичної в практичну площину, що має суттєво покращити ситуацію, що склалася в освіті.

У ХХ столітті становлення й розвиток гуманістичної науки відбувається, перш за все, в Європі та Америці і пов'язаний із іменами Л. Дейвідсона, А. Маслоу, М. Монтенсорі, Р. Мея, Г. Олпорта, К. Роджерса, С. Русової, В. Франкла, Р. Штейнер, на наукових доробках яких будується засади подолання так званих механістичних й дегуманістичних рис традиційних підходів до психології й освіти, у тому числі й вітчизняній.

Проте незважаючи на радянську тоталітарну систему, і в Україні виникають осередки гуманізму, одним із яких стає науково-дослідницький інститут психології УРСР (нині Інститут психології НАПН України ім. Г.С. Костюка) під керівництвом видатного вченого й організатора вітчизняної психологічної науки Г. Костюка. Визнанням є той факт, що “проблеми, які досліджував Костюк, не втратили актуальності до нині” [14,180], а його наукова спадщина, максимально наближена до розуміння вітчизняних соціально-психологічних особливостей становлення особистості й проблем її освіти, стала наслідком як його непересічних здібностей, так і життєвого досвіду. Від простого селянського хлопця, учителя в селі, студента, що отримав філософсько-педагогічну освіту, аспіранта, що досліджував проблеми розумового розвитку учнів, керівника дослідницької школи Наркомосвіти України, керівника кафедри психології Київського педагогічного інституту та психологічного відділу Українського науково-дослідницького інституту педагогіки до створення й 27 років адміністративного й наукового лідерства у провідній психологічній науково-дослідницькій установі, яка сьогодні має його ім'я – Академіка АПН СРСР, Заслуженого діяча науки УРСР Григорія Силевича Костюка. Тому звернення до його наукової спадщини та праць його послідовників має збагатити й гуманізувати сучасну українську освіту.

Г. Костюк започаткував у вітчизняній психології основи гуманістичного підходу до проблем психічного розвитку дитини, створив

українську психологічну школу. Завдання психології він вбачав у вивченні й використанні закономірностей САМОПУХУ людини в процесі особистого становлення індивіда. Тому актуальними для дослідження стають механізми самотворення, самопізнання, роботи над власним “Я”, самовизначення, самоствердження, створення Я-концепції. Наукову традицію великого вченого, звичайно, збагативши її найновішими методологічними здобутками, продовжують сучасні вчені В. Андрієвська, О. Асмолов, Г. Балл, М. Боришевський, Л. Карамушка, О. Киричук, С. Максименко, Н. Максимова, Ю. Машбиць, В. Моляко, В. Москаленко, С. Мусатов, Н. Чепелева та ін.

Віддаючи пошану своєму вчителю, учні стають організаторами конференцій і з’їздів, присвячених вивченню творчої спадщини видатного вченого й діяльності Інституту психології ім. Г.С. Костюка, що відбулися з нагоди його 90-річчя і 100-річчя, пишуть численні статті, у яких не лише аналізують його ідеї, а й розповідають про нього як про людину, яка над усе поважає в іншому особисту думку (і це в 1969 році!). Слід зазначити, що, наприклад, Г. Балл тісно співпрацював зі своїм наставником, що є зразком “наукової дружби”, коли, з одного боку, досвідчений учений допомагає своєму учневі стати справжнім науковцем, а з іншого – молодий дослідник переймає позитивний досвід у свого вчителя. Варто взяти до уваги і такий факт, який наводить Г. Балл у спогадах: надсилаючи рукопис до редакції, Г. Костюк ставив прізвище свого учня на перше місце за алфавітом [2,263].

Відчуваючи свій зв’язок із філософськими надбаннями Григорія Сковороди, Г. Костюк одним із перших звертається до психологічної спадщини великого філософа. Аналізуючи погляди Г. Сковороди, особливу увагу приділяє його теорії «сродної праці» та пізнання людської особистості через «серце». Нарис Г. Костюка «Психологічні погляди Г.С. Сковороди» (1952) не лише підкреслює спадкоємність української психологічної думки та чи не вперше виокремлює психологічну складову надбання Г. Сковороди [10].

Спадщина Г. Костюка, на думку Г. Балла, – це своєрідний зразок органічного поєднання гуманістично налаштованої психології з дотриманням принципів наукового раціоналізму. Г. Костюк стверджує, що процеси, які досліджуються психологією, складні й суперечливі. Тому «умовою пізнання всіх процесів світу в їхньому «саморусі», спонтанному розвитку, у їхньому живому житті є пізнання їх як єдності

протилежностей». Учений ввів у науковий обіг поняття САМОРУХУ як елементу психічного розвитку й саморозвитку, розуміючи під саморегуляцією «процес безперервного саморуху, постійного самооновлення через перебудову, переструктурацію внутрішніх, особистісних структур, їхніх співвідношень, взаємовпливів і вдосконалення взаємодії з навколишнім середовищем» [Цит.за:16,27]. Г. Костюк також пише про необхідність праці над собою, аби досягти певного ідеалу під час особистісного становлення індивіда.

Людину науковець розглядає як неповторну індивідуальність, здатну до самовиховання й саморуху під розумним керівництвом педагога, який вміє «спрямовувати «саморух» дитини, сприяти нормуванню її ініціативи, самостійності, творчої активності, здібності регулювати й вдосконалювати свою поведінку» [16,216].

Завдання психології – вивчення закономірностей саморуху для використання їх у процесі ініціювання активності дитини.

У наукових працях Г. Костюка досліджується й проблема діяльності як чинника, що відіграє велику роль у особистісному розвитку людини [16,58]. Структура діяльності усвідомлюється як синхронічна, що виражається у взаємодії мотиваційного, змістовного й операційного боків діяльності, так і діахронічна, що розкривається через характеристику завдань, що вирішуються суб'єктом. Розвиваючи ідеї вченого, дослідники постійно звертаються до вивчення теми спільної діяльності (Г. Балл, Б. Ільюк, З. Кісарчук, В. Котирло, Є. Маргуліс, С. Мусатов).

Г. Костюк започаткує у вітчизняній психології проблемно-задачний підхід до процесу навчання й розвитку особистості, з'ясовує психологічні умови ефективності педагогічних впливів, вимог до навчання на засадах проблемно-задачного підходу. У науковий обіг вводяться поняття «навчального завдання» та «навчальної ситуації». Разом із Г. Баллом працює над теорією навчальних завдань і ситуацій, розглядаючи психолого-педагогічний аспект цих категорій [16,6]. Та звужувати співпрацю вчених до вирішення лише однієї конкретної проблеми не можна[1].

Аналізуючи спадщину Г. Костюка, науковці (І. Вільш, Т. Дуткович, Л. Карамушка, Л. Кобзар, Т. Кобзар, В. Панок) зазначають органічний зв'язок сучасних досліджень з ідеями вченого. Так, Г. Костюк ставив перед собою завдання дати психологічний аналіз категорії здібностей, а продовжив працювати над цією проблемою Г. Балл. Концепцію сталих

індивідуальних рис особистості пропонує польський дослідник І. Вільш, визнаючи, що вона збігається із поглядами українського науковця [16,39].

Вагомий внесок ученого в осмислення філософських категорій свободи та необхідності, які, на його думку, детермінують дії, діяльність і вчинки, бо особистість розвивається, базуючись на внутрішній суперечності, що є відбитком інтеріоризації зовнішніх суперечностей. Внутрішні суперечності стають джерелом активності людини, що спрямовується на вироблення нових стереотипів поведінки. Свободу дій науковець трактує не як волюнтаризм, а як глибше усвідомлення об'єктивних умов. Тому Г. Костюк вважає «свобідною волю, яка добирає варіанти поведінки відповідно до необхідності, а не лише керується бажаннями суб'єкта» [Цит.за:16,212].

Ідеї Г. Костюка щодо активності суб'єкта для його психологічного розвитку є методологічною основою проблеми психології навчання.

За Г. Костюком, навчання – це спільна діяльність учителя й учня, тобто учіння для останнього, яку організовує й якою керує педагог, а учень засвоює нові знання й способи дій [9]. Таким чином, учень перетворюється із об'єкта учіння на суб'єкт, якого не треба примушувати навчатися, учителю необхідно навчитися так управляти його самостійною діяльністю, щоб у ній, за С. Максименком, «переважали гуманні її форми – допомога, заохочення до власного розкриття, підтримка ініціативи тощо» [12].

У часи виникнення гуманістичної психології на теренах України, як і в усьому світі, Г. Костюку приходиться обстоювати самостійність психології як науки та її органічний зв'язок із іншими галузями знань [1,2]. З цього приводу вчений розроблює теоретичний системний підхід, методологічні установки, понятійний апарат, враховуючи й творчо перероблюючи передові надбання прибічників різних концепцій. На думку Г. Балла, Г. Костюку вдається здолати односторонність у дослідженнях психологічних проблем навчання й виховання [1,3]. Для вирішення цих проблем науковцем розроблені дві ідеї – ідея активності суб'єкта діяльності (зокрема, навчальної) через розгортання й розв'язання внутрішніх протиріч та ідея раціонального, науково обґрунтованого педагогічного керування цією активністю. Звідси виникає необхідність розроблення новітнього підходу до механізму «управління», або «керування», адекватного для гуманістично спрямованого навчального процесу.

Виходячи із вище зазначеного, цілком зрозумілі нові вимоги, що висуває вчений до професійної підготовки майбутніх педагогів, що мають бути готові до вирішення психодидактичних завдань і подолання фрустраційних процесів [16,81]. Психологічний аналіз проблем дидактики, психодидактичний підхід до визначення базових понять, які розкривають зміст, структуру, функції, форми процесу навчання можна знайти у дослідженнях Г. Костюка щодо навчального матеріалу й навчальних ситуацій. Учений висвітлює різницю між навчальним завданням та навчальною ситуацією з огляду на думку про навчання як елемент розвитку людини. Для нього вміння розв'язувати вчителем психодидактичні завдання – показник готовності до професійної діяльності. До інтерпретації проблемно-задачного підходу Г. Костюка вдається низка українських психологів (Г. Балл, О. Бондаренко, М. Боришевський, Л. Бурлачук, С. Максименко, В. Панок, Т. Титаренко, С. Яковенко, Г. Яценко та ін.).

Найвизначнішим здобутком ученого, на думку Г. Балла, є «вивчення закономірностей психологічного розвитку, генезису здібностей, становлення особистості, характеристика рушійних сил, детермінант і стадій цих процесів; розкриття, зокрема, ролі в їх детермінації власної активності суб'єкта, а також зовнішніх впливів, у тому числі педагогічних, які стимулюють і організовують таку активність» [1,2].

Отже, Г. Костюк започаткував у вітчизняній науці основи гуманістичного підходу до проблеми розвитку людини, створивши підґрунтя для української психологічної школи. Ідеї, які висунув вчений, актуальні й сьогодні, тому їх продовжують розвивати його учні та колеги Г. Балл, І. Бех, М. Боришевський, С. Максименко, В. Панок, В. Роменець, А. Фурман та ін.

Г. Костюк також звертається до дослідження свободи й необхідності, які, на його думку, детермінують дії, діяльність, вчинки. Він розглядає їх у органічному взаємозв'язку, вважаючи, що «свобідною є воля, яка добирає варіанти поведінки відповідно до необхідності, а не лише керуючись бажанням суб'єкта» [17,212].

Приклад «будівничого храму психологічної науки» (О. Ящинін) у ставленні до власної діяльності й діяльності молодих науковців беруть на озброєння і його учні, що стали вже, у свою чергу, не лише відомими, а й, безперечно видатними вченими із світовим ім'ям [15].

На засадах любові до Людини, що заповів Г. Костюк, у центр своїх досліджень й стосунків з колегами та учнями ставить особистість його спадкоємець С. Максименко, яка, на думку останнього, є особливим твором, бо створюється все своє життя й здатне «ускладнюватися (або спрощуватися), самореалізуватися, вдосконалюватися» [13,1]. Згідно із такими поглядами особистість починається з любові, бо на відміну від вихідного положення вітчизняної психології щодо онтогенезу особистості, вчений вважає, що саме любов несе в собі ту незмірну психологічну енергію, ту могутню силу, що здійснює трансформацію особистості. Науковець вважає, що «любов об'єднує і, власне, створює особистість завдяки тому, що не дає людині зосередитись на власному «Я», а концентрує, втілює її в інше «Я», тим самим забезпечуючи існування і розвиток себе як цілісності» [13,1]. Розвиваючи цю ідею, С. Максименко наполягає на тому, що «любов є не просто початком особистості, вона існує раніше за особистість, і вона породжує (визначає, детермінує) процес її створення як дива» (визначення О. Лосєва), тому любов (це визнавав ще А. Маслоу) стає однією з форм і напрямків самоактуалізації особистості. Такій самоактуалізації має сприяти освіта, яка ґрунтується на:

1. Гуманістичному переосмисленні основних функцій освіти: трансляційної, соціалізаційної або адаптаційної.
2. Гуманізації сьогоденного життя кожного учня.
3. Любовій повазі до учнів.
5. Індивідуалізації.
6. Стимулюванні розвитку суб'єктних якостей учня.
7. Запровадженні діалогічних засад у освіту.
8. Вихованні учнів у дусі гуманістичних цінностей.
9. Ролі педагога як суб'єкта гуманістично орієнтованої освіти [3,17].
10. Гуманізації управління сучасними освітніми закладами [7;8].
11. Орієнтації на загальнолюдські й національні цінностей, які є орієнтирами у вихованні та особистісному зростанні людини [5], визнанні духовних цінностей як детермінанти її розвитку й саморозвитку, оскільки «духовно досконала особистість не тільки усвідомлює вирішальне значення моральності у взаєминах, у розвитку суспільства на гуманістичних засадах, але й активно утверджує моральне начало у повсякденному житті...» [6]

Отже, українська наукова думка в особі Г.Костюка та його учнів і послідовників збагатила теоретичні основи гуманістичної перебудови освіти. Як влучно зазначив Т. Шевченко, “і чужому научайтесь, і свого не цурайтесь”. Тому розв’язання гуманістичних завдань вітчизняної освіти, що здебільшого обмежується впровадженням розрізаних новацій з відповідного закордонного досвіду в ній має більш широко спиратися на власне бачення її завдань проблем і запитів, розробку й використання комплексних засад загальної психолого-педагогічної перебудови освітнього середовища держави. Спадщина Г.Костюка в розробці теоретичного підґрунтя вітчизняної гуманістичної психолого-педагогічної думки та уроки його людяності стали доленосним у науково-педагогічній діяльності учнів науковця та мають стати такими й для вітчизняної освіти в цілому.

Література

1. Балл Г. А. Научная школа Г.С. Костюка : методические уроки / Г. А. Балл // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – № 4. – С. 1–4.
2. Балл Г. О. Особиста думка / Г. О. Балл // Творча спадщина Г.С. Костюка та сучасна психологія : Матеріали III з’їзду Товариства психологів України. – К., 2000. – С. 262–263.
3. Балл Г. О. Сучасний гуманізм та його діалогічні орієнтири / Г. О. Балл // Психологія і суспільство. – 2006. – № 3. – С. 7–31.
4. Джейндлін Ю. Успіхи і проблеми гуманістичної психології вільним / Ю. Джейндлін // Гуманістична психологія/ Антологія : у 3 т. – К., 2001. – Т. 1. – С. 206–221.
5. Боришевський М. Й. Актуальні проблеми гуманізації педагогічного процесу / М. Й. Боришевський // Психолого-педагогічні проблеми гуманізації шкільної освіти. – К.–Рівне, – 1997. – С. 52–55.
6. Боришевський М. Й. Духовні цінності як детермінанта розвитку й саморозвитку особистості / М. Й. Боришевський // Педагогіка і психологія. – 2008. – № 2 (59). – С. 47–49.
7. Карамушка Л. М. Психологія управління закладами середньої освіти : монографія / Л. М. Карамушка. – К.: Ніка центр, 2000. – 332с.
8. Карамушка Л. М. Психологія управління : навч. посіб / Л. М. Карамушка. – К.: Міленіум, 2003. – 344с.
9. Костюк Г. С. Навчання і психологічний розвиток учнів / Г. С. Костюк // Психологічна наука. Вчитель. Учень. – К. : Рад. школа, 1973. – С. 19–32
10. Костюк Г. С. Психологічні погляди Г. С. Сковород / Г. С. Костюк // Нариси з історії вітчизняної психології XVII-XVIII ст. – К. : Рад. школа, 1952. – С. 150–167.

11. Лефрансуа Ги Прикладная педагогическая психология / Ги Лефрансуа. — СПб. : ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2007. — 576 с.
12. Максименко С. Д. Диференційоване навчання: до проблеми психологічного супроводу / С. Д. Максименко // Педагогіка і психологія. — 2009. — № 1 (62). — С. 46–52.
13. Максименко С. Д. Особистість починається з любові / С. Д. Максименко // Практична психологія та соціальна робота. — 2004. — № 9. — С. 1–8.
14. Психологічна енциклопедія / Автор-упорядник О.М.Степанов. — К. : Академвидав, 2006. — 424 с.
15. Скляр П. П. Проблеми гуманізації освіти в науковому доробку учнів Г.С. Костюка / П. П. Скляр, Т. О. Уманська // Теоретичні і прикладні проблеми психології. — №3 (11). — 2005. — С. 194–208.
16. Творча спадщина Г.С.Костюка та сучасна психологія. До 100-річчя від дня народження Г.С.Костюка. Матеріали III з'їзду Товариства психологів України. — К., 2000.
17. Шинкарюк А. Ш. Погляди Г.С. Костюка на проблему свободи волі в контексті формування нових психомоторних можливостей / А. Ш. Шинкарюк // Творча спадщина Г.С. Костюка та сучасна психологія: матеріали III з'їзду Товариства психологів України. — К., 2000. — С. 212.

В статье доказывається наличие общей тенденции распространения гуманистического движения в современном образовательном пространстве. На постсоветском пространстве это движение должно стать весомым фактором преодоления “директивности” в организации обучения и воспитания личности учащегося, учета ее самооценности и индивидуальности. Отмеченное возможно при условии соответствующих гуманистических изменений в отечественной общественной и педагогической мысли. Им должны содействовать обращение к первоисточникам, в том числе отечественным научным наследиям, ознакомление с ним широкой общественности, перенесение их опыта в практическую плоскость педагогической деятельности и социальной практики.

Ключевые слова: гуманизм, гуманизация образования, психическое развитие, проблемно-задачный подход, свобода действий, добродетель, добро, любовь, человечность, самосовершенствование, самооценность, индивидуальность, самостоятельность личности учащегося в учебно-воспитательном процессе.

This article confirms the availability of the general tendency of the humanity movement spreading in the contemporary world educational expanse. On the post Soviet territory this movement has to be an important reason for “deregative” overcoming in the process of a pupil’s character formation and education, taking into consideration its virtues, values and personality. Mentioned above could be fulfilled due to certain

humanistic changes in domestic public and pedagogical thought. This must promote to appealing to their sources, including native scientific thought, introducing people to them and transference of its acquisitions to practice of pedagogical activity and social practice.

Key words: *humanism, humanization of education, psychical development, problem task approach, freedom of actions, goodness, love, humaneness, self-perfection, individual value, individuality, independence of student's personality in the educational process.*

Скляр Павло Петрович – професор кафедри психології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, доктор психологічних наук, доцент (м. Луганськ, Україна)

УДК 372.87

ПРИНЦИПИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДИЗАЙН-ОСВІТИ НА ЗАНЯТТЯХ З ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

Т.М. Стрітьєвич

У статті розкрито принципи реалізації дизайн-освіти на заняттях з образотворчого мистецтва, визначені структурні особливості їхньої реалізації. Виокремлено методика реалізації дизайн-освіти на заняттях з образотворчого мистецтва. Для ефективної реалізації завдань дизайн-освіти визначені організаційно-педагогічні умови.

Ключові слова: *дизайн-освіта, мислення, принципи, організаційно-педагогічні умови реалізації дизайн-освіти.*

Сучасний стан соціально-культурного розвитку суспільства, нові вимоги виробництва до професійної компетентності фахівців художнього профілю зумовлюють необхідність інноваційних підходів до дизайн-освіти, оновлення її змісту з урахуванням художніх традицій минулого, досвіду декоративно-прикладного та образотворчого мистецтва, естетичного і культурного розвитку особистості, її гуманістичної сутності. Як показало вивчення, дизайн-освіта в нашій державі має фрагментарний характер. На цій основі зростає проблема вироблення філософських систем та наукових концепцій про необхідність цілісного творення, свідомого контролю та управління новим формуванням штучного середовища життєдіяльності людини.